

УДК 321

**ДИСКУРСИВНА ЕТИКА ЯК ПРОЕКТ
РЕАЛІЗАЦІЇ УНІВЕРСАЛЬНОСТІ ПРАВ
ЛЮДИНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ****DISCURSIVE ETHICS AS A PROJECT FOR
IMPLEMENTING THE UNIVERSALITY OF
HUMAN RIGHTS IN A GLOBALIZED WORLD****Михайлова І. О.,**

старший викладач кафедри філософії
і політології, Харківський національний
університет міського господарства
ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна), e-mail:
inna19.09.mykhailova@gmail.com, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0003-0530-1235>

Mykhailova I. O.,

Senior Lecturer of the Department of Philosophy
and Political Science, Kharkiv National University of
Municipal Economy named after Beketov (Kharkiv,
Ukraine), e-mail: inna19.09.mykhailova@gmail.com,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0530-1235>

У зв'язку з установкою сучасного суспільства на свідоме перетворення соціальних інститутів зростає значення права як інструменту цілеспрямованих змін. З усіх видів соціальних норм тільки право може використовуватися в такій якості, оскільки воно, як зазначає Г. Харт, поряд з первинними правилами, що визначають поведінку людей, містить вторинні правила, що дозволяють змінювати самі правові норми. З іншого боку, у зв'язку з секуляризацією культури в процесі модернізації, релігійна легітимація права, характерна для традиційного суспільства, втрачає свою силу. Проблема виправдання, обґрунтування права набуває гостроту в нашому суспільстві, яке успадкувало від минулого своєрідний правовий нігілізм. Відмінною рисою сучасного суспільства є глобалізація. На сьогоднішній момент іде потужний процес перебудови всього світового порядку і зростає необхідність нового підходу до усвідомлення спільної долі людства. Процес глобалізації супроводжується розвитком нових соціально-політичних, економічних та ідеологічних тенденцій. Протягом останніх десятиліть світова спільнота переживає ряд стрімких і кардинальних змін. Окремі національні ринки, незважаючи на бар'єри і обмеження, культурні і політичні відмінності, починають утворювати єдиний глобальний маркет.

Ключові слова: глобалізація, універсалістська етика, дискурсивна етика, деліберативна демократія.

In connection with the installation of modern society on the conscious transformation of social institutions, the importance of law as an instrument of purposeful changes increases. Of all types of social norms, only law can be used in this capacity, because, as noted by G. Hart, along with the primary rules defining the behavior of people, contains secondary rules that allow themselves to change the legal rules. On the other hand, due to the secularization of culture in the process of modernization, religious legitimation of law, characteristic of a traditional society, loses its power. The problem of justification, the justification of law, becomes acute in our society, which inherited from the past a kind of legal nihilism. A distinctive feature of modern society is globalization. At present, there is a powerful process of restructuring the world order and the need for a new approach to understanding the common destiny of mankind is growing. The process of globalization is accompanied by the development of new socio-political, economic and ideological trends. Over the past decades, the world community has undergone a series of rapid and radical changes. Separate national markets, despite the barriers and limitations, cultural and political differences, are beginning to form a single global market.

Keywords: globalization, universalist ethics, discursive ethics, delibatory democracy.

Аналіз актуальних досліджень: дослідження проблеми універсальності права в сучасному суспільстві є досить новим. Ця тема розроблялася такими філософами як К.-О. Апель, О. Хеффе, Дж. Роулза, Л. Фуллер, Ю. Хабермас, Ф. Хайек та ін. Проблема легітимації права освітлена в роботах таких українських філософів як Н. Бусова,

О. Гребіневич, А. Єрмоленко, Р. Зимовець, Ю. Романенко, Н. Тур.

Ціль статті: провести теоретичний аналіз можливостей реалізації універсальності права в сучасному суспільстві в умовах глобалізації.

Розширення ринкових механізмів практично в усіх країнах світу, призвело до якісної зміни ролі держави в національній економіці і появи нових наднаціональних утворень, які визначають розвиток окремих економік, а також всієї світової економіки. Виявилось, що глобалізація – це нестримний і дуже складний процес, хоча іноді він виражається в цілком конкретних фактах, наприклад, в знятті митних обмежень на ряд товарів. Мотивами його є постійний пошук порівняльних переваг у торгівлі, мінімізація витрат у виробництві товарів і послуг через переміщення засобів виробництва в країни з більш дешевою робочою силою, або підвищення інтенсивності праці за допомогою нових комбінацій поділу праці, коли цілі країни постають як окремі департаменти транснаціональної корпорації. Глобалізація – не лінійний, але хвильовий процес, який має багато різних стадій. Як складний процес глобалізація має безліч форм і аспектів, найбільш важливі з яких – це взаємини між сучасними мультикорпораціями та національними державами. Безліч суб'єктів просувають і втілюють цей процес – міжнародні організації, регіональні організації, транснаціональні корпорації, інвестиційні фонди, страхові компанії, великі міста та окремі фінансово-потужні індивіди. Явно помітне ослаблення ролі державних інститутів призводить до підвищення ролі та значимості міжнародних або глобальних інститутів, що беруть на себе функції захисту і охорони як внутрішнього, так і зовнішнього для кожної країни порядку, причому виступають як єдиний консолідований механізм. Глобалізацію можна розглядати в 4-х важливих аспектах: як економічну, політичну, комунікаційну та культурно-моральну глобалізацію. Англійський соціолог Е. Гіденс у роботі «Світ, що вислизає: як глобалізація змінює наше життя» пише: «Було б невірно вважати, що глобалізація зачіпає лише великі системи, такі, як світові фінанси. Глобалізація стосується не тільки того, що знаходиться «десь там» далеко і не пов'язане з життям конкретної людини. Більш конкретні та тісно співпрацюючи з населенням інститути замінюються на більш абстрактні, віддалені від національної специфіки глобальні норми.

Підтримувані функціонуючими на приватній основі судами або приватними арміями». Разом з глобалізацією економіки почала змінюватися вся констеляція цінностей, затребувана політикою. Розвиток деліберативної політики підвищує статус громадянського суспільства і знижує авторитет вольових рішень державної влади. Загострюється конкуренція між націями, що перемикає основну увагу товариств на область економічного змагання, яка задає самі критерії конкуренції. Економічна раціональність починає домінувати над політичною. Політика не створює матеріальні цінності та економічне зростання, а може лише його стимулювати. Криза політичного

в його традиційному розумінні найбільш яскраво висловився в ослабленні державного суверенітету, що можна розглядати як основний ефект глобалізації в політиці. Цьому є кілька причин:

1. Поява на політичній сцені нових потужних політичних суб'єктів, таких як ТНК і неурядові організації, міжнародні організації та міжнародний капітал, змушує потіснитися традиційних суб'єктів політики.

2. Глобалізація веде до помітного зміцнення основ міжнародного права, що також має ефектом часткову втрату правового суверенітету держав на своїй території.

3. Територіальний фактор в людських інтеракціях, який лежить в основі суверенітету держави, втрачає внаслідок глобалізації своє традиційне значення, і, відповідно, разом з цим деформується значення державної влади. Хабермас зазначає, що національні держави стикаються з новими функціональними проблемами, в сфері міжнародного співробітництва. Причиною цього є те, що економічна глобалізація і посилення влади транснаціональних корпорацій послаблюють здатність національної держави контролювати обмін із зовнішнім світом, торговельні, фінансові потоки. Це призводить до скорочення повноважень національної держави. Відмінною рисою глобалізації є те, що вона безпосередньо зачіпає найпотужнішу і надихаючу з ідей ХХ століття – ідею демократії. На думку Е. Гіденса сьогодні у багатьох випадках, громадяни демократичних країн відчувають розчарування в демократичній системі. Тут мається на увазі те, що люди втратили довіру до політиків, але не до самого демократичного процесу. На наш погляд сам демократичний процес має можливість породжувати і зміцнювати умови свого існування. На думку Е. Гіденса в демократичних країнах необхідне поглиблення демократії – демократизація демократії. Демократія необхідна на більш високому рівні, ніж рівень окремої держави. Демократизація демократії залежить від потужної культури громадянськості. Однак ринок не здатний породити такого роду культуру. Аrenoю для втілення таких демократичних переконань на наш погляд є громадянське суспільство. Е. Гіденс зазначає: «Ми – перше покоління людей, що живуть в цьому суспільстві (космополітичному), чії контури проглядаються поки досить смутно. Воно трансформує основи нашого традиційного способу життя, де б ми не знаходилися. На даний момент це ще не світовий порядок, який визначається колективною волею людей» Вихід з такого «безсилля» автор бачить в реформуванні тих інститутів, що вже є або створення нових. Процеси, які відбуваються в сучасному суспільстві, мають складний і багаторівневий характер. Наслідки нових трансформацій мають як позитивний так і негативний характер і нам лише в майбутньому вдасться прослідкувати в чому саме. Основними принципами легітимації права в сучасному суспільстві є народний суверенітет і права людини, які, в свою чергу, забезпечують фундаментальний принцип свободи, який поряд з іншими принципами

забезпечує якість життя. Яким чином можлива реалізація принципів деліберативної демократії або демократичного самозаконотворення громадян в умовах сучасного суспільства? Принципи деліберативної демократії можливі в умовах розвитку публічної сфери, неформального дискурсу громадян по політично релевантним питанням. Проведений аналіз можливостей демократичного процесу показав, що сам демократичний процес має властивості породжувати і зміцнювати умови свого існування, створювати соціальну інтеграцію та виробляти загальну політичну культуру. Однією з умов успішності демократичного самоврядування є досить високий рівень довіри і солідарності в суспільстві. В рамках національної держави це забезпечується культурною однорідністю, якою, проте, не володіють наднаціональні утворення. Становлення космополітичної демократії, або глобалізація демократії залежить від того, наскільки успішно наднаціональні політичні спільноти зможуть створювати загальну політичну культуру. Одним з проєктів, щодо втілення такої політичної культури може стати універсалістська етика. Кожний можливий учасник стає тим повноцінним учасником дискурсу, інтереси якого неможливо знехтувати. Тобто спільнота є комунікативною тільки за умови, що усі її члени є повноцінно комунікованими особистостями, якщо їх інтереси можуть бути вільно виражені та приймаються до уваги у спільному дискурсі.

Висуваючи вимогу рівності всіх у комунікації, Апель, ставить у центр дослідження проблему особистості, її прав та інтересів. Інституціональна система комунікативної спільноти має при цьому службове значення: вона повинна забезпечувати безперешкодне здійснення дискурсів та виконувати службову ціль задоволення комунікаційних потреб особистості. Наближення до ідеалу комунікативної спільноти означає встановлення цінності особистості та її свободи в рівності комунікації.

Це не означає обмеження компетенції інституціональних суб'єктів міжнародного дискурсу, тобто колективних представників громадян, таких як держава, організація, суспільство. Інститути, які організовують дискурси всередині спільноти, мають можливість створювати ієрархії дискурсів на міжнародному рівні, де вже може реалізуватися уявлення про справедливість у відношеннях між народами. Імператив дискурсивної етики: кожний народ має право на власну культуру, кожний народ має право мати в міжнародному діалозі рівне право голосу.

Таким чином, вказані особливості концепції комунікативної спільноти відкривають можливість етичної інтерпретації процесів глобалізації, яку не дають інші системні концепції.

Концепція комунікативної спільноти є невід'ємною частиною «дискурсивної етики» К.-О. Апеля. Сам термін «дискурсивна етика» має два можливих значення: 1) рішення усіх етичних проблем, а також коріння етичних відносин, необхідно шукати в дискурсі та комунікації суб'єктів. Дискурс в цій трактовці виступає універсальним методом

(дискурсивна етика); 2) серед усіх етичних проблем, в центр дослідження ставляться тільки нормативні колізії комунікації. В цьому випадку дискурс є предметом етичного інтересу (етика дискурсу). На ці два значення необхідно зважати, коли мова йде про дискурсивну етику, але сам Апел пов'язує свою дискурсивну етику саме з першим значенням.

Оригінальність та специфіка дискурсивної етики Апеля розкривається в чотирьох основних рисах: деонтологічній, універсальній, процедурній та когнітивній характер моральної теорії. Ці риси зближують етику Апеля з етикою кантівського типу, але саме вони, в свою чергу, вказують на намір серйозного корегування кантівської етики.

По-перше, дискурсивна етика корегує деонтологічний характер кантівської етики тим, що вимагає включити в моральний принцип урахування наслідків дій моральних суб'єктів.

По-друге, дискурсивна етика намагається подолати монологічний характер кантівського імперативу та включає в перспективу моральної дії усіх зацікавлених і тих, кого це стосується. Вимагаючи універсалізації норм, Апел відмовляється від усіх теорій, де норма, яка не є прийнятною усім іншим учасникам, може слугувати угодою між учасниками.

По-третє, для дискурсивної етики характерна нормотворча установка, яка досягається шляхом впровадження процедурних механізмів універсалізації етичного змісту в процесі комунікації. Не існує змістовних норм, які були б апріорно моральними, але існує процедура тестування морального змісту та обґрунтування моральних норм.

Врешті-решт, найбільш яскраво в дискурсивній етиці виражений когнітивний або навіть інтелектуальний характер моральної теорії. Апел пов'язує з ним претензію на раціональне обґрунтування самої етики.

В ідеї дискурсивної етики Апел не тільки говорить про нові вимоги до етики, але й про її новий предмет. Він пропонує розрізнити три виміри моралі: мікросфера (сім'я, шлюб, сусідство), мезосфера (рівень національної політики) та макросфера (доля людства). Сфера мікроморалі регулює відносини між «ближніми», вона охоплює все поле етико-психологічних людських відносин, які з часом мало змінюються. Тому в цій сфері повинні продовжувати домінувати моральні традиції різних культур. Сфера мезоморалі виникає за межами індивідуальних відносин, в області відносин спільнот та інститутів. Мораль у цій сфері представляє собою адаптовані до «державного резону» настанови мікроморалі. Проблеми, які постають перед макромораллю, є для історії абсолютно новими: мається на увазі відповідальність за долю усього людства перед глобальними викликами, які несуть загрозу людству як цілому. Виникнення кожного нового рівня моралі відбувалося на певному історичному етапі, ми сьогодні знаходимося в такій точці історії, коли повинна бути створена планетарна етика – етика відповідальності. Синтезуючи ідеї комунітаристів та лібералістів, корегуючи етику Канта, Апел намагався обґрунтувати універсалістську мораль

на основі дискурсу, не відмовляючись в свою чергу від етноетики, яка існує поряд з макроетикою та узгоджує з нею свої моральні норми. Усвідомлюючи, неможливість існування ідеальної комунікативної спільноти, дослідник все ж таки передбачає існування реальної комунікативної спільноти, яка в своїх засадах мала прагнення досягти рівня ідеальної спільноти.

Таким чином, узагальнюючи основні особливості дискурсивної етики, а саме концепції комунікативної спільноти, ми можемо стверджувати що саме Апел відкриває нам можливість такої етичної інтерпретації процесів глобалізації, яку не можуть дати інші системні концепції. Поліпшуючи умови комунікації та ліквідуючи існуючі раніше бар'єри, глобалізація, з цієї точки зору, слугує реалізації духовного потенціалу особистості та усуненню нерівності між людьми.

Список використаних джерел

1. Апел, К.–О., 1999. 'Дискурсивна етика перед проблемою права та політики: чи можуть бути нормативно-раціонально легітимовані за допомогою дискурсивної етики мораль, право та політика з огляду на відміну їх раціональностей?', Апел К.–О. *Дискурсивна етика: політика і право*, К.: Український філософський фонд.
2. Бусова, НА., 2004. 'Модернизация, рациональность и право', Х.: Прометей-Пресс.
3. Бусова, НА. 2000. 'Справедливость в контексте современного либерализма и коммунитаризма', *Філософські перипетії. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*, №474, с.20–26.
4. Гребіневич, ОМ., 2005. 'Легітимність за доби глобалізації', *Практична філософія*, К., №3, с.31–34.
5. Гофе, О., 2003. 'Розум і право. Складові інтеркультурного правового дискурсу', К.: Альтерпрес.
6. Габермас, Ю., 1999. 'До легітимації через права людини', Ціпеліус Р. *Філософія права*. Габермас Ю. *До легітимації через права людини*, К.: Український філософський фонд, с.52–62.
7. Єрмоленко, АМ., 1999. 'Комунікативна практична філософія', К.: Лібра.
8. Харт, ХЛА., 1998. 'Концепція права', К.: Сфера.

References

1. Apel', K.–O., 1999. 'Dyskursywna etyka przed problemem prawa ta polityky: chy mozhut' buty normatywno-racional'no legitymovani za dopomogoyu dyskursywnoi' etyky moral', pravo ta polityka z ogljadu na vidminu i' h racional'nostej?' (Discursive ethics before the problem of law and politics: can ethics, law and politics be legitimately rationalized with the help of discursive ethics in view of the difference between their rationality?), Apel' K.–O. *Dyskursywna etyka: polityka i pravo*, K.: 'Ukrai'ns'kyj filosof'skyj kyj fond'.
2. Busova, NA., 2004. 'Modernizacija, racional'nost' i pravo (Modernization, rationality and law)', H.: Prometej-Press.
3. Busova, NA. 2000. 'Spravedlivost' v kontekste sovremenogo liberalizma i kommunitarizma (Justice in the context of modern liberalism and communitarianism)', *Filosof's'ki perypetii'.* Visnyk Harkivs'kogo nacional'nogo universytetu im. V. N. Karazina, №474, s.20–26.
4. Grebinyevych, OM., 2005. 'Legitimnist' za doby globalizacii' (Legitimacy in the era of globalization)', *Praktychna filosofija*, K., №3, s.31–34.
5. G'ofe, O., 2003. 'Rozum i pravo. Skladovi interkul'tornogo pravovogo dyskursu (Reason and right. Components of intercultural legal discourse)', K.: Alt'erpres.
6. Gabermas, Ju., 1999. 'Do legitymacii' cherez prava ljudyny (To legitimize human rights)', Ціпеліус Р. *Філософія права*. Gabermas Ju. *Do legitymacii' cherez prava ljudyny*, K.: 'Ukrai'ns'kyj filosof's'kyj fond', s.52–62.
7. Jermolenko, AM., 1999. 'Komunikatyvna praktychna filosofija (Communicative Practical Philosophy)', K.: Libra.
8. Hart, HLA., 1998. 'Konceptija prava (The concept of law)', K.: Sfera.